

Toon Van Eijk, *Ontwikkeling en arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika. Het belang van gedragsverandering en bewustzijnsontwikkeling*, Amsterdam, KIT Publishers, 2007, 408 blz.

In een interview verklaart de auteur dat hij "gewoon begonnen is (aan het boek), het helemaal opgeschreven en toen aangeboden aan de uitgever". Die heeft het weliswaar laten lezen aan een aantal mensen. Het is dan jammer dat de uitgever niet meer zijn verantwoordelijkheid heeft opgenomen door de auteur aan te sporen tot ietwat leesbaarder en beknopter schrijfwerk. Je kunt dit boek niet 'even' bespreken' op basis van de inhoudsopgave of de tekst op de achterflap. Want dan ontdek je nooit de kern van het verhaal dat niet in de voorstelling van het boek is opgenomen. Voornamelijk een pleidooi (en zelfs "wetenschappelijke" bewijsvoering) dat Transcendente Meditatie voor het arbeidsethos een gunstig effect heeft. Dit komt de lezer pas te weten in het vierde deel:

bewustzijnsontwikkeling en gedragsverandering (hs 15-18). Pas op blz. 278 ontdek je dat de auteur sinds 1972 TM beoefent. Voordien doorworstel je deel 1 (hs. 1-2) over "ontwikkelingssamenwerking" waarbij hij in hoge mate steunt op het niet onbesproken werk van R. Van der Veen, *Van de Koude Oorlog naar de 21^{ste} eeuw* (202), uitgegeven bij dezelfde uitgeverij en dat een tamelijk pessimistische kijk geeft op de ontwikkelingen in Afrika. In deel 2 (Hs 3 - 11) gaat hij zeer uitvoerig in op het begrip 'arbeidsethos' vanuit (Westers) historisch en sociaal-wetenschappelijk perspectief. In deel 3 (Hs 12-14) wordt een ontwikkelingsproces beschreven aan de hand van 3 sleutelbegrippen: schaarste, macht en (autonome ontwikkeling) van technologie. Hij steunt hierbij sterk om de analyses van H. Achterhuis. De kern van het boek komt terug in het hoger beschreven deel 4: we hebben een ander niveau van bewustzijn nodig, voorbij het rationeel-empirische bewustzijn, naar een universeel transcendent bewustzijn of collectief bewustzijn. Je bereikt dit pas door middel van de juiste meditatietechniek: TM dus.

"*Bewustzijnsontwikkeling vraagt tijd en is geen kant en klare oplossing. Bewustzijnsontwikkeling leidt echter wel het ontwikkelingsproces in een ecologisch en maatschappelijk verantwoorde richting en relevante praktische methodologieën en werkwijzen worden erdoor gefaciliteerd*" (blz.289).

Als kritisch lezer ben je dan geneigd om helemaal af te haken. Al was het maar omdat het niet duidelijk is hoe je iets als 'collectief bewustzijn' gaat operationaliseren in een ontwikkelingsproces. Het is niet zo moeilijk om te zeggen dat er nu een soort collectief bewustzijn is (om niet te spreken van 'publieke opinie' of 'tijdsgeest') dat anno 2007 in Vlaanderen anders is dan in Wallonië. Maar wat is het realiteitsstatuut daarvan? Hoe moet dat ingevuld worden? Hoe kan je daar op ingrijpen? En zelfs wanneer het zo zou zijn dat 1% van de TM-beoefenaars een samenleving zou beïnvloeden, hoe democratisch is dit? Zal dit leiden naar een rechtvaardiger verdeling van goederen en middelen?

En dit is niet de enige vraag die dit lijvige boek oproept. En laten we duidelijk zijn. Er worden heel wat terechte vragen opgeroepen: is het niet te paternalistisch of racistisch om vanuit het Westen ("waar het arbeidsethos is doorgehouden") te zeggen dat Sub-Sahara Afrika (SSAfrika) zich 'moet' ontwikkelen? Is een ontwikkelingsproces niet meer dan een sociaal-economische ontwikkeling? Moet de culturele dimensie niet meer betrokken worden bij de besluitvorming van ngo's en andere ontwikkelingsorganisaties? Maar ondanks deze belangrijke vraag, gaat de auteur daar geheel aan voorbij, behoudens enkele persoonlijke ervaringen als landbouwingenieur in Tanzania en de enkele omliggende landen. Hij gaat niet echt in gesprek met hedendaagse Afrikaanse denkers die uit hun eigen culturele tradities ook inzichten putten om het land op een menswaardige manier, met respect voor mensenrechten, te ontwikkelen. In de uitvoerige literatuurlijst is er geen enkele belangrijke verwijzing naar. Wel zijn er allerlei publicaties over TM, over D. Chopra en andere te vinden.

De auteur plukt breedvoerig uit de psychologische en sociaal wetenschappelijke literatuur om zijn stelling hard te maken, maar blijft in algemeenheden en theoretische kaders hangen. Je bent meer geneigd om te verzanden in discussies over bepaalde gehanteerde stellingen, dan verhelderende inzichten te verwerven die effectief kunnen bijdragen tot inzichten in de problematiek van het boek: hoe kunnen Afrikanen in SSAfrika tot een menswaardige en duurzame ontwikkeling komen?

Je kunt bijvoorbeeld de motivatietheorie van Maslow niet zomaar uittrekken tot een politiek beleidsinstrument. En ondertussen weten we allemaal dat de bevrediging van de (fysiologische) basisbehoeften een essentieel startpunt zijn voor de menselijke ontwikkeling.

En kan je overigens wel alle landen en regio's van SSAfrika onder één noemer vangen? Kan je de ervaringen vanuit één regio extrapoleren naar het ganse continent? Idem voor de analyse van de Nederlandse situatie die als paradigma voor 'het Westen' of 'Noordwest-Europa' geldt.

Met deel 5 ('*Een effectief, efficiënt en levensbevorderlijk arbeidsethos*') zitten we meteen in het waarden- en normendebat dat overigens ook in onze samenleving actueel is omdat mensen uit verschillende culturele achtergronden hun waarden en normen beleven (en soms opdringen aan elkaar). Het arbeidsethos in SSAfrika

wordt bepaald door een complex van factoren: “geografisch-klimatologische gesteldheid; lengte en intensiteit van blootstelling aan kolonisatie en zending; mate van penetratie van geldeconomie en loonarbeid, mate van voortbestaan van economy of affection en traditionele gemeenschap; niveau van de mimetische begeerte, afwezigheid van een industriële revolutie; mate van internalisatie van een modern arbeidsethos in postkoloniale periode door dwang van religieuze, onderwijskundige en staatsinstellingen; ontwikkelingssamenwerking; corruptie; genderfactoren en etnisch-culturele factoren.” (blz. 327): wanneer je dit als lezer op je bord krijgt, ben je toch geneigd om de armen in de lucht te gooien en wanhopig te worden: kan dit ooit nog ten goede keren? En het is goed dat de auteur ontwikkelingswerkers herinnert aan het feit dat een maatschappij niet alleen leeft van ‘economisch’ kapitaal, maar ook van ‘sociaal en cultureel’ kapitaal. Maar waarom doet hij alsof dit bijna afwezig is en opgebouwd moet worden?

In hs 20, sterk geïnspireerd op het cultuurmodel van Hofstede, worden verschillende typologieën van culturen vanuit verschillende dimensies bekeken. Maar, behalve enkele generalisaties die dan nog op onzekere data gebaseerd zijn, levert dit ook geen toepasbare inzichten op voor een ontwikkelingsbeleid dat zich hierop zou kunnen baseren, tenzij een waarschuwing dat je niet vanuit een zogenaamd Westers denken eender welke organisatiemodellen zou kunnen opleggen omdat er culturele gegevens zijn die daar haaks op staan. Maar moet dat niet land per land, regio per regio, zelfs project per project worden bekeken?

Tenslotte deel 6: Toekomstperspectieven voor Afrika. Vooreerst moet de lezer de ‘mythe van duurzame groei’ doorworstelen (hs 21). Het is al lang geweten dat het BNP niet meteen de aangewezen graadmeter is voor ontwikkeling, maar het veel interessantere instrument, de HDI (Human Development Index van de UNDP) vind je maar in een voetnoot. Hs 22 is niet meer of minder dan een samenvatting van het programma van de (Nederlandse) Natuurwetpartij van 1998, met als interessante piste weliswaar om de BTW in te ruilen voor de BOTS (Belasting op Toegebrachte Schade). En dan tenslotte: hs 23: Conclusie: *Voorbij de symptoombestrijding*. Naar de oorzaken. En die liggen in het spel van actoren en structuren. Maar structuren en systemen zijn gemaakt door mensen. Zo kan de toekomst voor Afrika uiteindelijk gevat worden in deze ene slagzin: ‘*Verbeter de wereld, begin bij jezelf*’. (blz. 389). En de 8 aanbevelingen kunnen samengevat worden als: betere voeding, betere landbouw, beter onderwijs, betere genderverhouding, beter arbeidsethos en tijdsethos.

Een tegenvaller is dit boek. Ondanks de ronkende verklaringen op de achterflap. Ondanks de belofte van een ‘ervaringsdeskundige’ te beluisteren of een gedegen analyse te krijgen van de situatie. Het Westen wordt gereduceerd tot Nederland. SSAfrika tot Tanzania. Frans(talige) analyses of Afrikaanse denkers zijn nauwelijks te vinden in de literatuurlijst. Echte sociaalwetenschappelijke analyses blijven hangen in theoretische beschouwingen en veralgemeningen. Een trefwoordenregister ontbreekt spijtig genoeg. TM als sleutel van succes is hoogst dubieus om dat als motor voor ontwikkeling voor te stellen. Toch heeft de auteur een belangrijke vraag opgeworpen die niet alleen in Afrika van belang is, maar eigenlijk overal: Hoe breng je gedragsverandering op basis van bewustzijnsontwikkeling tot stand in een breder maatschappelijk verband om tot een ‘betere’ samenleving te komen? Al bij de eerste signalen van klimaatverandering riep de toenmalige voorzitter van het Belgische IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) in de jaren '90 de sociaal wetenschappers om op hun bijdrage te leveren aan gedragsverandering om de menselijke klimaatverandering te temperen of terug te buigen. Maar, zo vermoed ik, andere mensen zullen andere maatschappelijke veranderingen wensen. En hoe hanteer je dat op democratisch vlak? Het begrip ‘arbeidsethos’ lijkt me te ijl om operationaliseerbaar te zijn. En dat is wat veel ontwikkelingswerkers verwachten. De tijd dringt immers.

Herman Lodewyckx
Docent Ethiek en HRM,
Katholieke Hogeschool Brugge-Oostende
Vice-voorzitter Stedelijke Raad Ontwikkelingssamenwerking Oostende
Torhoutsesteenweg 296
8400 Oostende